

Radoslav Zaradić
Državni arhiv u Zagrebu
Opatička 29
Zagreb

ARHIVSKI IZVORI ZA PROUČAVANJE POVIJESTI HRVATSKOGA ISELJENIŠTVA U HRVATSKOM DRŽAVNOM ARHIVU U ZAGREBU

UDK 314.743(=163.42):930.253

Stručni rad

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (HDA) pohranjeno je mnoštvo arhivskih fondova i zbirki koji su primaran izvor za proučavanje povijesti hrvatskoga iseljništva. U prvom dijelu članka kritički se preispituje domet dosadašnje hrvatske historiografije u proučavanju iseljništva te analizira metodičnost autora (povjesničara) pri korištenju i istraživanju tih arhivskih fondova. U drugom dijelu naglašuju se najbitniji arhivski fondovi za proučavanje iseljništva, a koji se čuvaju u HDA.

***Ključne riječi:** Hrvatsko iseljništvo, historiografija, povijest iseljništva, Hrvatski državni arhiv, arhivski izvori, osobni arhivski fondovi*

Pretražimo li online katalog *Nacionalne i sveučilišne knjižnice* u Zagrebu (www.katalog.nsk.hr) koristeći se ključnim riječima kao što su: hrvatsko iseljništvo, migracija, dijaspora, izlistat će nam se mnoštvo stranica s različitim referencama koje su kategorizirane pod navedenim pojmovima. Nabrojati i popisati sve radove bilo bi teško, praktički i nemoguće. Već na prvi pogled jasno je da dominiraju članci, dok su knjige u puno manjem opsegu.

Druga značajna karakteristika tih članaka i knjiga jest što su znanstveno upitni, jer su pisani bez bilješki te s jako uskom i necjelovitom literaturom.¹ Daljnja analiza cjelokupne iseljeničke bibliografije oduzela bi previše vremena i prostora, stoga ćemo se u nastavku rada zadržati isključivo na radovima znanstvene provenijencije, i to one povjesničarske.

Kontinuitet hrvatske (e)migracije promatran je iz različitih struka. O njem su pisali i pišu povjesničari, etnolozi, demografi i geografi, sociolozi itd. U ovom

¹ Treba uzeti u obzir činjenicu kako je jedan dio iseljeničke biblioteke zapravo objavljena memoarska i (auto)biografska literatura.

članku naglasak je postavljen na arhivskoj građi. Kako se njome u svom radu uglavnom služe povjesničari, u prvom dijelu članka kronološki se promatraju arhivski izvori kojima su se služili autori (povjesničari) istaknutih povijesnih sinteza o hrvatskom iseljeničtvu, kako znanstvenih tako i publicističkih.

Najznačajnije historiografske studije o iseljeničtvu

Prema Ivanu Čizmiću »iseljavanje stotina tisuća Hrvata ... izazvalo je veliku pozornost naše društvene i političke javnosti. Ali sveobuhvatnijeg znanstvenog istraživanja iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske nije bilo ... sve do 1960-ih godina.«²

Prva značajna studija o iseljeničtvu objavljena nakon Drugoga svjetskog rata bila je knjiga Većeslava Holjevca *Hrvati izvan domovine*, koja je u drugoj polovici 1960-ih doživjela dva izdanja.³ Pisana jednostavnim stilom i bez temeljita znanstvenog aparata, knjiga i danas predstavlja polazište svakomu onomu tko kreće u istraživanje hrvatske emigracije. Više je nego očito kako su se autor i njegovi suradnici u radu uglavnom oslanjali na arhivske izvore i iseljeničku periodiku. U pisanju bilješki autori nisu bili nimalo temeljiti, učinili su to površno i neprecizno, zbog čega je teško pratiti njihovu analitičnost nad izvorima.

Dva povjesničara koja su svojim radom u proteklih četrdeset godina obilježili i zadužili hrvatsku povijesnu znanost o iseljeničtvu jesu Ivan Čizmić i Ljubomir Antić. Čizmić je prikazao hrvatsku emigraciju u SAD-u, objavivši na tu temu čak tri sinteze.⁴ Antić, koji se se u pionirskom radu Čizmiću pridružio desetak godina poslije, osvrnuo se pak na Hrvate u Južnoj Americi, također u trima knjigama.⁵ Navedene knjige nisu, naravno, jedini znanstveni opus dvojice autora. Dapače, ukupni zbroj njihovih objavljenih rezultata istraživanja jest troznamenkast, a teme o kojima su pisali raznovrsne, no istraživanje iseljeničtva obilježilo je njihove karijere, pa su po tom su poznati u akademskoj znanosti.

Znanstveni prinos navedenih autora i njihovih dijela neprocjenjiv je. Autori su isključivo nad arhivskim dokumentima i iseljeničkom novinstvu prikazali historijat i organiziranje hrvatskih iseljenika na američkim kontinentima. Njihov je znanstveni stil i aparat konzistentan, ali niti oni nisu konzultirali svu arhivsku

² Čizmić, I. *O literaturi i izvorima za istraživanje iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske*. U: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zabtjeva*. Dobrovšak, Lj. i Lipovčan, S. (ur.) Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005, 295.

³ Usp. Holjevac, V. *Hrvati izvan domovine*. Prvo izdanje. Zagreb: Matica hrvatska, 1967; Holjevac, V. *Hrvati izvan domovine*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb : Matica hrvatska, 1968.

⁴ Usp. Čizmić, I. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države*. Zagreb : Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1974; Čizmić, I. *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu*. Zagreb : Globus : Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1982; Čizmić, I. *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894. – 1994*. Zagreb : Golden marketing, 1994.

⁵ Usp. Antić, Lj. *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb : Školska knjiga, 1987; Antić, Lj. *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb : Stvarnost: Institut za migracije i narodnosti, 1991; Antić, Lj. *Hrvati i Amerika*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada : Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta, 1992.

građu dostupnu u fondovima prethodnika današnjeg *Instituta za migracije i narodnosti*. O tom će biti nešto više riječi u drugom dijelu teksta. Od arhivskih fondova kojima su se koristili ističu se *Jugoslavenska narodna obrana*⁶ te *Jugoslavenski odbor*.⁷

Poglavlje povezano s analizom dosadašnjih znanstvenih rezultata zaključujemo dvjema zaokruženim monografijama – *Iseljena Hrvatska* Ivana Čizmića, Marina Sopte i Vlade Šakića⁸ te *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*, koje je glavni urednik Vladimir Stanković.⁹ Navedena djela najreprezentativniji su primjer dosega hrvatske znanosti o iseljništvu. Čizmićeva, Soptina i Šakićeva sinteza daje općeniti povijesni pregled hrvatskog iseljništva, dok je Stankovićeva knjiga zapravo povijest hrvatskih katoličkih misija u svijetu. S već spomenutom Holjevčevom sintezom te dvije studije čine trolist s kojim svaki istraživač započinje svoj rad. Treba naglasiti kako su sve tri knjige publicističke. Pisane su na temelju autentičnih izvora i ilustrirane mnogim priložima. Kao i kod Holjevca znanstveni je aparat, u velikoj mjeri literatura, objavljen tek na kraju navedenih monografija. Tekst nije popraćen bilješkama i pregledna literatura nije cjelovita, što je zapravo jedina konstruktivna kritika navedenim djelima.

Tri najznačajnija arhivska fonda u HDA za proučavanje iseljništva

U prvom dijelu rada namjera je bila na primjeru reprezentativnih sinteza prikazati trenutni doseg hrvatske historiografije o iseljništvu. Rezultat toga dosega može se ocijeniti relativno pozitivnim, premda je indikativna činjenica kako se povijest iseljništva u historiografiji zbog malog broja zainteresiranih školovanih istraživača i produciranih znanstvenih radova još uvijek nalazi na marginama istraživanja. Iako je za sveobuhvatno istraživanje potrebno konzultirati i arhivsku građu u inozemstvu, što pak iziskiva velika financijska sredstva, nepobitna je činjenica kako istraživači–povjesničari još uvijek nisu ozbiljno i sistematično pristupili ni dokumentima o iseljništvu u arhivima Republike Hrvatske.

Nakon Drugoga svjetskog rata jedan dio dokumenata povezanih s iseljništvom završio je u *Upravi za iseljenike Ministarstva rada Narodne Republike Hrvatske*. Osnutkom *Matice iseljenika Hrvatske* 1951., iseljenički su fondovi predani njezinu *Povijesnom odjelu*, koji je pak 1965. postao samostalnom institucijom pod nazivom *Zavod za migracije i narodnosti*. Zavod se 1984. poveao s *Centrom za istraživanje migracija* u *Centar za istraživanje migracija i narodnosti*, od 1987. *Institut za migracije i narodnosti*. Institut je 1998. HDA predao ukupno 27 fondova i

⁶ HR-HDA-966. Jugoslavenska narodna obrana.

⁷ HR-AHAZU-4. Jugoslavenski odbor.

⁸ Usp. Čizmić, I., Sopta, M., Šakić, V. *Iseljena Hrvatska*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga : Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005.

⁹ Usp. Stanković, V. (ur.). *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine: spomen-spis o 10. obljetnici papinskog dokumenta "De pastoralibus migratorum cura" i osnivanja Vijeća BK za hrvatsku migraciju 1969-1979*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1980.

zbirka povezanih s iseljeničtvom.¹⁰ Pri tom preuzimanju iseljenički fondovi nisu združeni u jednu cjelinu, već su raspoređeni prema tijelima radom kojih su nastali i dodijeljeni različitim odsjecima HDA.

U drugom dijelu rada upozorit ćemo na fondove i zbirke koji su pohranjeni u HDA, a itekako su relevantni za iseljeničku problematiku. Ima ih više od pedeset. Najznačajniji fondovi povezani su s djelovanjem institucija državne vlasti, dok su brojcano najzastupljeniji osobni fondovi. Za 19. st. relevantni su fondovi *Zemaljske vlade* i fond *Modruško riječka županija*.¹¹ Od gradiva nastala nakon 1945. ističu se fondovi *Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica*,¹² *Matica iseljenika Hrvatske*,¹³ *Republička komisija za iseljenička pitanja*¹⁴ te *Zavod za migracije i narodnosti*.¹⁵ Jedan dio toga gradiva, povezan s osobnim podacima, još je uvijek rezervatan. Najviše građe ima za međuratno razdoblje, npr. fondovi *Iseljenički komesarijat*,¹⁶ *Savez organizacije iseljenika*,¹⁷ *Iseljenički muzej*,¹⁸ zbirka *Emigracija*.¹⁹ Dijelom to moramo zahvaliti činjenici što se iseljeničke institucije za Kraljevine SHS/Jugoslavije nisu nalazile u glavnom gradu, već u Zagrebu. Osobni fondovi također su dobrim dijelom rezervatni. Veći dio njih predstavlja ostavštinu hrvatskih iseljenika te iseljeničkih djelatnika, poput Jere Jareba,²⁰ Bogdana Radice,²¹ Jure Petričevića,²² Milostislava Bartulice²³ i Nikole Čolaka.²⁴ U ovom poglavlju za primjer navodimo tri fonda koji se ističu količinom sačuvane građe (1056 kutija, uključujući knjige i svežnjeve).

Gradivo fonda *Iseljeničkog komesarijata*²⁵ djelomično je sredeno i obuhvaća razdoblje 1922–1939.²⁶ Gradivo fonda čine 23 svežnja, 125 knjiga i 605 kutija dokumenata. Od registraturnih pomagala sačuvani su: kazalo, urudžbeni zapisnik, brojoznik, i kartoteka. Fond se sastoji od devet serija. Prva serija, *Spisi po arhivskim*

¹⁰ Usp. Povijest, misija, zadaća. URL: <http://www.imin.hr/povijest-zadaca-i-planovi;jsessionid=92C98EDA6C7298A2365453C431D89D0D> (04. 07. 2014), Jugoslavenska narodna obrana (fond) URL: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_4852 (04. 07. 2014).

¹¹ HR-HDA-101. Modruško riječka županija.

¹² HR-HDA-965. Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica.

¹³ HR-HDA-1614. Matica iseljenika Hrvatske.

¹⁴ HR-HDA-1609. Republička komisija za iseljenička pitanja.

¹⁵ HR-HDA-1610. Zavod za migracije i narodnosti.

¹⁶ HR-HDA-1071. Iseljenički komesarijat.

¹⁷ HR-HDA-967. Savez organizacije iseljenika.

¹⁸ HR-HDA-1619. Iseljenički muzej.

¹⁹ HR-HDA-1355. Zbirka emigracija.

²⁰ HR-HDA-1039. Jareb Jere.

²¹ HR-HDA-1769. Radica Bogdan.

²² HR-HDA-1762. Petričević Jure.

²³ HR-HDA-1004. Milostislav Bartulica.

²⁴ HR-HDA-1946. Čolak Nikola.

²⁵ *Iseljenički komesarijat* osnovan je 1922. u Zagrebu i do ukidanja 1939. bio je čelna institucija za odnose s iseljenicima. Njegova djelatnost obuhvaćala je širok spektar posla, od praćenja broja iseljenih, prikupljanja podataka, rada s tiskom do pružanja pravne pomoći i održavanja kontakata iseljenika s domovinom. Usp. Iseljenički komesarijat. URL: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_1402 (07. 07. 2014).

²⁶ HR-HDA-1071. Iseljenički komesarijat.

oznakama, sadržava iseljeničku dokumentaciju uglavnom povezanu s prekomorskim iseljivanjem, poglavito u SAD. U seriji se nalazi različita dokumentacija potrebna za iseljivanje i povratak te za riješenje osobnih i pravnih postupaka (osmrtnice, brakorazvodne parnice, alimentacije). Serija *Predmetni spisi* sadržava godišnja izvješća o radu Iseljeničkoga komesarijata, zakone o iseljivanju, spise o povijesti i pravilima Iseljeničke službe. Uz njih se nalaze odštetni zahtjevi, poput onih povezanih s potonućem parobroda *Titanic*, *Empress of Ireland* i *Volturmo*. U trećoj seriji sakupljeni su različiti novinski isječci i prospekti, a u četvrtoj blagajnički izvještaji, depoziti i tiskanice. Serija *Statistika* iam statističke tabele iseljivanja, prekomorskog i kontinentalnog vraćanja te spise o iskazima povratnika. Šesta serija, *Evidencija iseljenika po brodarskim poduzećima*, sadržava imenične preglede, iskaze brodarskih društava, kompanija i linija po godinama iseljivanja. Preostale su serije *Patrijalnici depozita*, *Blagajnički dnevnici* te *Razne knjige* pravnih odnosa iseljenika, zapisnika sjednica, imenskih kazala i brodarskih poduzeća.²⁷

Fond *Savez organizacija iseljenika*²⁸ (SOI) nastao je 2007. spajanjem navedenoga fonda s *Iseljeničkim arhivom*.²⁹ Ukupna količina građe iznosi 8 d/m, odnosno 29 knjiga i 77 kutija. Gradivo jedinstvenoga fonda SOI nastalo je 1903–1964. radom upravnih organa mjerodavnih za iseljeničtvo, radom Saveza i radom pojedinih iseljenika. Fond se sastoji od triju serija: *Djelatnost SOI*, *Iseljenički arhiv SOI* te *Kartoteka iseljenika*. Prva serija sadržava normativne akte o ustroju i radu Saveza, iseljeničkim propisima te spise nastale radom različitih ogranaka iz države i inozemstva. Tu se još nalaze različite knjige zapisnika sjednica iseljeničkih organizacija te bogata zbirka novina i periodike. Drugu seriju uglavnom čine novinski isječci iz Kraljevine Jugoslavije i inozemstva koji su pratili rad iseljeničtva. Kartoteka je nastala radom Milostislava Bartulice,³⁰ koji je izradio kartice s podacima o iseljenicima. Jednim dijelom to je učinio na traženje bračke općine za *Brački zbornik*, gdje je popisao iseljenike s tog otoka u prekomorske države.³¹

*Osobni arhivski fond Artura Benka Grade*³² svjedoči o važnosti i značenju toga istaknutog publicista, književnika, koji je između dvaju svjetskih ratova bio

²⁷ Vidi više u: Kolanović, J. (ur.) *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*. Sv. 1. Zagreb: Mikrorad, 2006., str. 26.

²⁸ *Savez organizacija iseljenika* bio je nevladina udruga koja je koordinirala rad Organizacije iseljenika. Osnovan je 1928. u Zagrebu na inicijativu iseljenika radi zaštite i promicanja njihovih interesa. Usp. *Savez organizacije iseljenika*. *Hrvatska enciklopedija*. URL: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54742> (07. 07. 2014).

²⁹ Usp. HR-HDA-967. *Savez organizacija iseljenika*.

³⁰ Milostislav Bartulica, publicist i književnik. Od 1920. do 1940. bio je tajnik *Organizacije iseljenika* u Zagrebu, a istodobno je djelovao u *Iseljeničkom komesarijatu*. Uređivao je više novina s iseljeničkom tematikom. Vidi više u: Stipčević-Despotović, A. Hrvatski biografski leksikon. *Bartulica, Milostislav*. 1983. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1393> (07. 07. 2014).

³¹ Vidi više u: Holjevac Tuković A., Jakić, H. *Savez organizacija iseljenika*. Neobjavljeni sumarno-analički inventar. Hrvatski državni arhiv, 2005., 2008.

³² Usp. HR-HDA-790. *Benko Grado Artur*.

aktivan u više iseljeničkih organizacija.³³ Bio je i autor *Indeksa*, prvoga statističko-ekonomskog časopisa u Hrvatskoj.³⁴ Pokrenuo je višesveščanu *Migracionu enciklopediju*, ali je objavio samo prvi svezak o Kanadi.³⁵ Svoje članke objavljavao je u oko 40 novina i časopisa. Njegova ostavština, koja se nalazi u 246 arhivskih kutija, jedan je od najbogatijih arhivskih fondova za proučavanje međuratnoga iseljništva. Fond je podijeljen u 14 serija, od kojih su gotovo sve relevantne za iseljništvo: *Djelatnost u državnim iseljeničkim službama*, *Djelatnost u iseljeničkim organizacijama*, *Tiskovine*, *Tiskani bilteni Jugoslavenskoga odsjeka za iseljenička pitanja* »Foreign Information Service« iz New Yorka, *Spisateljska, urednička i izdavačka djelatnost na I. i II. svesku Migracijske enciklopedije*, *Korespondencija*, *Rukopisi i novinski članci* te Benkova *Djelatnost u društvu Hrvatski Radiša*.³⁶

Zaključna razmatranja

Koliko nam je dosad poznato jedino je Ivan Čizmić postavio pitanje o literaturi i izvorima za proučavanje hrvatskog iseljništva u članku objavljenom 2005. u zborniku *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*. Namjera članka nije nam bila dati cjeloviti pregled radova o iseljništvu, niti navoditi sve relevantne arhivske fondove. Istaknuli smo bitnije studije i reprezentativnije cjeline dokumenata u HDA. Od mnoštva fondova i zbirka naveli smo one najveće: *Iseljenički komeserijat*, *Savez organizacija iseljenika* i *Osobni arhivski fond Artura Benka Grado*. Svi arhivski fondovi i zbirke relevantni za proučavanje iseljništva prezentirat će se u posebnom vodiču koji pripremaju zaposlenici HDA.

Tematika iseljništva u suvremenoj hrvatskoj historiografiji aktualna je od 1960-ih. Studije navedene u radu predstavljaju tek jedan manji dio historiografske literature o iseljništvu. Navedene knjige izdvojene su radi znanstvenoga pristupa autora koji su se koristili uglavnom izvornim arhivskim gradivom. Veliki pomak u hrvatskoj znanosti o iseljništvu napraviti će se objavom *Leksikona hrvatskog iseljništva i manjina*, koji bi trebao prethoditi *Enciklopediji hrvatskog iseljništva i manjina*. Projekt se od 2007. vodi na *Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar* u Zagrebu i javnost bi trebala uskoro dobiti na uvid prve rezultate istraživanja.

I dalje ostaje pitanje zašto je povijest iseljništva u profesionalnoj hrvatskoj historiografiji još uvijek zanemarena. Nedostaje radova i o društveno-ekonomskom kontekstu koji uzrokuje migracije. Je li to nedostatak interesa ili pak nešto drugo?

³³ O Arturu Benku Gradu vidi više: Pinterović, D. Hrvatski biografski leksikon. *Benko, Grado, Artur*. 1983. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1734> (30. 5. 2014).

³⁴ Vidi više u: Stipetić, V. Artur Benko Grado: (1875–1946): zaboravljeni statističar i ekonomist. U: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*. (Rijeka) 21, 1(2003), str. 7–16; Kolar-Dimitrijević, M. Artur Benko Grado Bojnički kao evidentičar migracionih i masovnih gospodarsko-socijalnih kretanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća. *Podravina*. (Samobor) 22, 11 (2012), str. 108–126.

³⁵ Usporedo vidi 8. seriju fonda *Spisateljska, urednička i izdavačka djelatnost na I. i II. svesku Migracijske enciklopedije* te Benko, Grado, A. *Migraciona enciklopedija*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1930.

³⁶ Vidi više u: Stanković, J. *Artur Benko Grado*. Neobjavljeni analitički inventar. Hrvatski državni arhiv, 1972.

Iseljenički fondovi relevantni za razdoblje do 1945. bili su dostupni u današnjem *Institutu za migracije i narodnosti*. *Osobni fond Antuna Grada Benke* čuva se u HDA od 1946. Zašto je moralo proći pola stoljeća kako bi istraživači na njih obratili pozornost? Postoji i problem središnjosti tih fondova, što uvelike otežava njihovo sustavno istraživanje. Do sad su se hrvatskim iseljništvom uglavnom bavili geografi, sociolozi i etnolozi.

Koliko se uopće moglo pisati o emigraciji u »drugoj Jugoslaviji«, kad je ona bila sinonim za ekstremnu desnicu koja se koristila svakim pogodnim trenutkom kako bi destabilizirala vlast? Brojna iseljenička literatura zbog toga je neopravdano promatrana s velikim oprezom te nije korištena u znanstvenom radu. Nakon 1945. pristupilo se pisanju nove povijesti. Teme su s jedne strane bile ekonomske i socijalne pod utjecajem francuske škole *Anala*, a s druge pobjedničke monografije o partizanskom pokretu i narodnooslobodilačkoj borbi. Devedesete godine prošloga stoljeća obilježio je velik interes povjesničara, naročito studenata u svojim diplomskim radovima, za Bleiburgom i drugim simbolima represije totalitarnih režima. Kao da je sa svakom (novom) vlašću započeto pisanje nove povijesti. S pravom se možemo zapitati gdje je tu mjesto iseljništvu.

Izvori

- HR-AHAZU-4. Jugoslavenski odbor.
- HR-HDA-101. Modruško riječka županija.
- HR-HDA-790. Benko Grado Artur.
- HR-HDA-965. Hrvatski iseljenički arhiv i knjižnica.
- HR-HDA-966. Jugoslavenska narodna obrana.
- HR-HDA-967. Savez organizacija iseljenika.
- HR-HDA-1004. Bartulica Milostislav.
- HR-HDA-1039. Jareb Jere.
- HR-HDA-1071. Iseljenički komesarijat.
- HR-HDA-1355. Emigracija.
- HR-HDA-1609. Republička komisija za iseljenička pitanja.
- HR-HDA-1610. Zavod za migracije i narodnosti.
- HR-HDA-1614. Matica iseljenika Hrvatske.
- HR-HDA-1619. Iseljenički muzej.
- HR-HDA-1762. Petričević Jure.
- HR-HDA-1769. Radica Bogdan.
- HR-HDA-1946. Čolak Nikola.

Literatura

Antić, Lj. *Naše iseljništvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918.* Zagreb : Školska knjiga, 1987.

Antić, Lj. *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914.* Zagreb : Stvarnost : Institut za migracije i narodnosti, 1991.

Antić, Lj. *Hrvati i Amerika.* Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada : Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta, 1992.

Benko, Grado, A. *Migraciona enciklopedija.* Zagreb : Zaklada tiskare Narodnih novina, 1930.

Čizmić, I. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1974.

Čizmić, I. *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država: doprinos u ekonomskom, političkom i kulturnom životu.* Zagreb : Globus : Sveučilište u Zagrebu, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, 1982.

Čizmić, I. *Povijest Hrvatske bratske zajednice: 1894. – 1994.* Zagreb : Golden marketing, 1994.

Čizmić, I. *O literaturi i izvorima za istraživanje iseljavanja i iseljenika iz Hrvatske.* U: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva.* Dobrovšak, Lj. i Lipovčan, S. (ur.) Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005., str. 295–298.

Čizmić, I., Sopta, M., Šakić, V. *Iseljena Hrvatska.* Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga : Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar, 2005.

Holjevac, V. *Hrvati izvan domovine.* Prvo i drugo izdanje. Zagreb : Matica hrvatska, 1967, 1968.

Holjevac Tuković, A., Jakić, H. *Savez organizacija iseljenika.* Neobjavljeni sumarno-analički inventar. Hrvatski državni arhiv, 2005., 2008.

Iseljenički komeserijat. URL: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_1402 (07. 07. 2014).

Jugoslavenska narodna obrana (fond) URL: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_4852 (04. 07. 2014).

Kolanović, J. (ur.) *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske.* Sv. 1. Zagreb : Mikrorad, 2006.

Kolar-Dimitrijević, M. Artur Benko Grado Bojnički kao evidentičar migracionih i masovnih gospodarsko-socijalnih kretanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća. *Podravina.* (Samobor) 22, 11 (2012), str. 108–126.

Pinterović, D. Hrvatski biografski leksikon. *Artur Benko Grado.* 1983. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1734> (30. 05. 2014).

Povijest, misija, zadaća. URL: <http://www.imin.hr/povijest-zadaca-i-plano-vi;jsessionid=92C98EDA6C7298A2365453C431D89D0D> (04. 07. 2014).

Savez organizacije iseljenika. *Hrvatska enciklopedija*. URL: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54742> (07. 07. 2014).

Stanković, J. *Artur Benko Grado*. Neobjavljeni analitički inventar. Hrvatski državni arhiv, 1972.

Stanković, V. (ur.). *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine: spomen-spis o 10. obljetnici papinskog dokumenta "De pastoralis migratorum cura" i osnivanja Vijeća BK za hrvatsku migraciju 1969–1979*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1980.

Stipčević-Despotović, A. Hrvatski biografski leksikon. *Bartulica, Milostislav*. 1983. URL: <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1393> (07. 07. 2014).

Stipetić, V. *Artur Benko Grado: (1875–1946): zaboravljeni statističar i ekonomist*. U: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*. (Rijeka) 21, 1(2003), str. 7–16.

Summary

ARCHIVAL SOURCES FOR THE RESEARCH OF HISTORY OF THE CROATIAN EMIGRATION IN THE CROATIAN STATE ARCHIVES

Despite the long historical process of emigration of population from the area of Republic of Croatia, the migration phenomenon has not drawn any serious or systematic interest of the Croatian scientific community until today. The emigration literature mostly consists of memoirs and publicist writing, without scientific analysis and scholarly apparatus. Croatian historians began to research migrations only in the 1960-is. Only few historical studies based on original archives and periodicals stand out and are mostly related to emigration to the Americas. Therefore, we can conclude that the Croatian historiography has neglected the historical discourse of the (e)migration, which is mostly seen today through the eyes of the ethnologists, sociologists and demographers. The Croatian State Archives stores many archives on emigrants in more than fifty fonds and collections. Half of it is comprised of personal papers, among which the leading one by its scope and contents are the papers of Artur Benko Grado. This article also outlines the key fonds for researching emigrants during the inter-war period – Iseljenički komesarijat (Emigrant commissariat), as well as fonds Savez organizacije iseljenika (The Association of Emigrants' Organization). The intention of this article is to warn about numerous archival documents whose value as the historical source for emigration has not yet been established.

Keywords: *Croatian emigration, historiography, history of emigration, Croatian State Archives, archive material, personal papers*